

DE ÄLDSTA GOTLÄNDSKA BILD- STENARNA OCH DERAS MOTIVKRETS

Av Wilhelm Holmqvist

I vårt lands ytterst magra bestånd av forntida monumental konst intaga de gotländska bildstenarna en särskild rangplats. Det är emellertid inte i främsta hand arten och formatet av dessa monument, som tillvinner sig det största intresset, utan det rent innehållsmässiga i deras konstnärliga utstyrel. Inte utan skäl har man kallat de med rika figurscener smyckade bildstenarna för en svensk skildring i sten av den myt- och hjältevärld, som i skriftlig form finnes bevarad i den äldre västnordiska litteraturen. Men de genreartade bildsviterna visa även, att den nordiske konstnären inte endast hade förmåga att teckna invecklade ornament, utan att han även hade andra strängar på sin lyra. Man anar rent av, att kanske just den berättande bildkonsten varit ett vida mera framträdande element i nordbornas omgivning än den ornamentala dekor, som till våra dagar blivit i så rikt mått bevarad.

Inom den äldsta bildstensgruppen dominerar emellertid den geometriska dekoren, och de figurala motiven äro mindre framträdande. Inte desto mindre erbjuder den åtskilligt av stort intresse och är ur vissa synpunkter lättare att komma till rätta med än de senare bildstensgrupperna.

Det kan vara onödigt att här gå in på någon mera detaljerad beskrivning av de nämnda bildstenarna, eftersom de redan på ett föredömligt och uttömmande sätt äro behandlade i Lindqvists materialpublikation.¹ Mindre utförligt har man emellertid hittills ägnat sig åt deras konsthistoriska ställning, och det är framför allt på denna punkt, som föreliggande studie ville lämna ett litet bidrag.

¹ S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine I—II*, Uppsala 1941—1942.

I sitt arbete om bildstenarna har Lindqvist gjort stilistiska jämförelser mellan den äldre bildstensgruppen och samtida nordisk metallkonst.² Det berättigade däri torde stå höjt över allt tvivel, och därmed har Lindqvist även vunnit ett väsentligt bidrag till monumentens datering. Beträffande utomnordiska jämförelser är Lindqvist mera sparsam men är otvivelaktigt inne på rätt väg med sina hänvisningar till vissa spanska och romerska gravstenar.³ Därmed avvisar han även tanken på att ett av de allra vanligaste motiven på dessa bildstenar, nämligen virvelrosetten, skulle vara en solsymbol, som på nordisk botten bevarats i traditionen sedan bronsålderns dagar.⁴

I själva verket är det möjligt att betydligt vidga fältet för Lindqvists kontinentala jämförelser och därmed även skapa klarare hållpunkter för hela frågans behandling.

Som lämplig utgångspunkt för vår undersökning kunna vi välja nyssnämnda virvelrosett, och låt oss därvid först betrakta stenen Bro II (fig. 1).⁵ Vi följa här beteckningarna i Lindqvists publikation. — Vi finna där, hur vartannat virvelblad bildar ett något nedsänkt fält, men att dessa fält dessutom äro uppdelade med zig-zaggående linjer. Ett närmare studium ger ytterligare vid handen, att de på detta sätt uppkomna trekanterna äro sgrafferade på olika sätt, så att de tydligt kunna skiljas ifrån

² Lindqvist, a. a. I, s. 108 ff.

³ Lindqvist, a. a. I, s. 91 ff. Till de av Lindqvist nämnda exemplen av denna art skulle givetvis kunna anföras åtskilliga flera. Svårigheten vid en jämförelse är emellertid att dessa spanska och romerska gravstenar äro utförda i en teknik, varav vi knappast kunna se en antydning på de gotländska bildstenarna. De romerska gravmonumenten domineras dessutom aldrig av den geometriska dekor, vilken är av väsentlig betydelse i detta sammanhang. De spanska gravstenarna, vilka väl i stort sett kunna dateras till 2 årh. e. Kr., utgöra i detta avseende bättre valda exempel med sina centralt placerade virvelrosetter eller rosetter av annan art, men deras dekor i övrigt är i hög grad avvikande. Deras förekomst i det från Gotland långt avlägsna Spanien inger dessutom en omedelbar känsla, att de beteckna ett sidospår, som icke väsentligt bidrager till det egentliga problemets lösning.

⁴ Jfr Lindqvist, a. a. I, s. 91 jämte där anförd litteratur. — Se även H. Arbman—E. Cinthio, Vår äldsta konst, Tidens konsthistoria III, Stockholm 1950, s. 64 f.

⁵ Lindqvist, a. a. II, s. 29 f., fig. 13 och 15.

Fig. 1. Virvelrosett på bildsten från Bro sn, Gotland. — Wirbelrosette an einem Bildsteine aus dem Ksp. Bro, Gotland.

varandra. Alla dessa iakttagelser ha gjorts även av Lindqvist, men han har inte tagit upp frågan om den eventuella anledningen till detta egendomliga förfarande. Så vitt vi kunna förstå, måste konstnären i detta fall ha haft en bestämd avsikt, och denna kan knappast ha syftat till något annat än att framhäva trekantfälten. Dessa ha, med andra ord, spelat en alldeles speciell roll i kompositionen. Redan i obemålat skick ge dessa trekantfält på grund av den växlande sgrafferingen ett livfullt intryck, och denna rörlighet har säkert förstärkts genom bemålningen. Sgrafferingen har då bidragit till att ge färgen en

Fig. 2. Mosaik från Pompeji, Italien. Efter Blake. — Mosaik aus Pompeji, Italien.

ökad intensitet och lyster, och det hela har kommit att verka som ett mera pastost måleri, för att begagna en modern term. Men den i växlande riktningar gående sgrafferingen ger även en antydning om, att det måste ha rört sig om flera färger, åtminstone två, vare sig dessa utgjort valörer av samma färg eller blivit valda för en klarare kontrastverkans skull.

Vid den moderna uppmålningen ha nu dessa virvelblad med trekant försetts med en enhetlig färgton, i regel svart, men frågan är, om man inte skulle ha skäl att pröva sig fram även med flera färger under hänsynstagande till trekantfälten.⁶

Tyvärr äro våra kunskaper om de färger, som kommo till användning under denna tid, praktiskt taget obefintliga, och vi veta givetvis inte heller, om bildstenarna verkligen varit bemålade. Men å andra sidan synas så många skäl tala för en ursprunglig bemålning, att man med mycket stor grad av sannolikhet kan förutsätta detta.⁷

Oavsett detta, och om vi fortfarande fasthålla vid trekantfälten som en viktig del av kompositionen, ge oss dessa ytterst värdefulla anvisningar av annan art, och det gäller ingenting

⁶ Bildstenar med trekantfält av denna art äro Bro II, Sanda IV, Bro I och Hellvi Ire IV, vilket framgår av Lindqvists arbete fig. 5, 12, 15 och 205. Huruvida även övriga virvelrosetter varit försedda med trekantfält har ej för närvarande kunnat konstateras.

⁷ Jfr Lindqvist, a. a. I, s. 23.

Fig. 3. Mosaik från Forlimpopoli, Italien. Efter Aurigemma. — Mosaik aus Forlimpopoli, Italien.

Fig. 4. Mosaik från Sette Camini, Italien. Efter Blake. — Mosaik aus Sette Camini, Italien.

mindre än hela den motivkrets, ur vilken den gotländska konstnären hämtat sin inspiration.

Romerska och gammalkristna mosaiker ha ofta centralt placerade virvelrosetter, uppbyggda just med olikfärgade trekantfält. Ett stort antal exempel kunna nämnas därpå alltifrån tiden för Kristi födelse till långt in i kristen tid (fig. 2).⁸ De voro lika vanliga under 1:a århundradet som under 5:e och 6:e århundradet e. Kr., och därmed ha vi erhållit även den kronologiska samtidigheten med de gotländska bildstenarna av vår grupp. I regel ha de nämnda mosaikerna en mera komplicerad komposition, sålunda att två virvlar möta och skära varandra, varvid helhetsbilden även erhåller utseendet av en mångfacetterad stjärna. De åt höger respektive åt vänster gående virvelmotiven

⁸ Vi kunna inte här redovisa för hela det enormt rika material, som står till buds, utan vilja endast lämna några anvisningar till viktigare litteratur. Virvelrosetter av antytt slag återfinner man sålunda hos bl. a. M. E. Blake, *The Pavements of the Roman Buildings of the Republic and early Empire*, *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. VIII, 1930, Pl. 38. — *Dens.*, *Roman mosaics of the second Century in Italy*, *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. XIII, 1936, Pl. 13: 2, 14: 2, 24 och 30: 3 (den sistnämnda ett flät kors med armarna i virvelrörelse). — *Dens.*, *Mosaics of the late Empire in Rome and Vicinity*, *Memoirs of the Ame-*

kunna dock alltid klart urskiljas. Den nordiske konstnären har helt enkelt inte kunnat absorbera hela finessen med denna geometriska komposition, och resultatet av hans bemödanden har därför blivit hjälplöst och primitivt. Vi skola senare nämna flera andra exempel, där man kan göra samma iakttagelse.

Med det sagda vilja vi inte göra gällande, att den nordiske konstnären skulle ha erhållit sin inspiration direkt ifrån romerska och gammalkristna mosaiker. Den högt utvecklade geometriska stil, som framträdde på dessa, uppenbarade sig även i andra konstformer. Sålunda har bl. a. bottendekoren till en bronskål från 100-talet e. Kr., vilken förvaras i Athéns nationalmuseum, en centralt placerad virvelrosett, inlagd med guld, silver och elektron, och man skulle kunna nämna åtskilliga andra exempel.⁹ Tills vidare erbjuda emellertid mosaikerna ett material, vilket synes vara synnerligen väl ägnat för komparativt studium, när det gäller bildstenarna. Rent ytligt sett erbjuder även deras släta yta med sitt distinkta färginslag av geometriska figurer en anblick, som i viss mån torde ha ägt en motsvarighet hos de släthuggna bildstenarna med deras obetydligt nedhuggna, målade ornamentik. Man kan vidare vara fullt övertygad om, att de germanskaror, som i krigiskt syfte eller i fredligt värv strömmade över det romerska väldets gränser, hade talrika tillfällen att frapperas av och beundra den prakt ifråga om inre utstyrsel, som mötte dem inte blott i kyrkor och andra helgedomar utan även i palats och förnäma lantgårdar o. s. v. Det förelåg sålunda rika förutsättningar för att man på germanskt håll skulle få lust att efterbilda.

rican Academy in Rome, Vol. XVII, 1940, Pl. 14: 3 (virvelrosetten bildad av en i cirkel gående löpande-hundranka, vars spiraler äro vända utåt). — *F. M. Biebel*, Mosaics (i *C. H. Kraeling*, Gerasa, City of the Decapolis, New Haven, Conn., 1938), Pl. LVIII: a—b. — *R. P. Hinks*, Catalogue of the Greek, Etruscan and Roman Paintings and Mosaics in the British Museum, London 1933, Fig. 96. — *Notizie degli scavi di antichità*, 1923, s. 316, fig. 14; do 1927, s. 264, fig. 1, 276, fig. 11, Tav. XXII (virvlarna bildas här av peltamotiv); do 1943, s. 371, fig. 40, s. 372, fig. 41; do 1948, s. 10, fig. 5, s. 11, fig. 6, s. 13, fig. 7.

⁹ Se *G. Matthies*, Ein Schalen-Emblem im National-Museum zu Athen, Athenische Mitteilungen, Bd. XXXIX, 1914, s. 104 f. Återgiven även hos *W. Holmqvist*, Tauschierte Metallarbeiten des Nordens aus Römerzeit und Völkerwanderung, Lund 1951, Abb. 3.

Men låt oss återgå till bildstenarnas virvelrosetter. Den yttre ringen på dessa har oftast ett slags strålkranas bestående av små radiärt utskjutande spetsar, trekanter eller dylikt. Även detta stildrag återkommer på mosaikerna i form av små löpandehundbårder, trekanter o. s. v., men även här kan man iakttaga den nordiske konstnärens större eller mindre tafatthet (fig. 3),¹⁰ På stenen Sanda IV utgår virveln från en fyrbladig mittrosett, och en sådan detalj kan beläggas 100-fallt i romersk, geometrisk stil.

Av övriga rundmotiv är det, som bildats av spiraler det vida vanligaste. Sådana finner man på Martebo K, Väskinde Björkome I, Halla K, Bro I, Vallstena, Vallstenarum och Hangvar Austers.¹¹ Sannolikt rör det sig här om ett löpande-hundmotiv, lagt i cirkel, så som man ofta återfinner det på romerska mosaiker (fig. 4).¹² Själva spiralbildningen är inte här något genuint nordiskt, ty löpande-hundmotiven på romersk botten löpa ofta ut i ansenliga spiraler. Där finner man det även rikare varierat än på bildstenarna, vilket ju endast är att vänta. Särskilt klart framträder löpande-hundmotivet på Västkinde Björkome I, där det i ena fallet följer det vanliga virvelschemat, i andra fallet är uppdelat och kluvet i fyra fält. Även på stenen Bro I är löpande-hundmotivet klart och redigt tecknat, och där kan man dessutom observera de inlagda, trekantiga »mosaikbitarna».

Att de små rosetterna på Hellvi, Lilla Ire I och Vallstena, Vallstenarum ha sin hemortsrätt i geometrisk, romersk dekor, behöver väl knappast bevisas. De ha även otaliga motsvarigheter inom mosaikkonsten.¹³

¹⁰ Jfr de i not 8 nämnda exemplen. Se även *Notizie degli scavi di Antichità* 1940, s. 7, fig. 3, s. 8, fig. 4, s. 9, fig. 5 med ett särdeles karakteristiskt exempel.

¹¹ *Lindqvist*, a. a., fig. 6, 7, 9, 11, 12, 16.

¹² Även *Lindqvist*, a. a., synes tolka åtminstone en del av dessa spiralrosetter såsom bildade efter löpande-hundmönster. Klart uttalar han denna mening beträffande Martebostenen men berör ej frågan vid beskrivningen av de andra. För exempel bland mosaikerna se förut nämnd litteratur. Jfr även *E. Krüger*, *Römische Mosaiken in Deutschland*, *Jahrbuch des deutsch. arch. Inst.* 48, 1933, sp. 656 f., Abb. 5.

¹³ Det skulle föra för långt att här nämna även allehanda exempel från annat material såsom karvsnittsbronser o. s. v.

Övergår man sedan till att betrakta bildstenarnas bårdmotiv, finner man en praktfull löpande-hundbård upptill på stenen Bro I.¹⁴ Enligt Lindqvists rekonstruktionsförsök är den dessutom dubbel, d. v. s. två bårder, liggande spegelsymmetriskt emot varandra och skilda åt av en mittlinje. Även här observerar man de inlagda »mosaikbitarna». — En liknande, dubbel bård har stenen Bro II och Hellvi Ire IV.¹⁵ Romerska motsvarigheter äro talrika.¹⁶

Ett vanligt bårdmotiv är meandern, som återfinnes på Sanda IV, Martebo K, Västkinde Björkome I, Hejnum, Bjärs III och Hablingbo Havor IV.¹⁷ Grundmotivet åtminstone till de 4 förstnämnda bårderna synes här ha varit en diagonalställd meander, så som man bl. a. kan se den utformad på en mosaik från Antiokia (fig. 5).¹⁸

Men liksom så ofta tidigare i vår framställning, finner vi, hur hjälplös den nordiske konstnären varit vid lösandet av sin uppgift. På stenen Sanda IV har han helt enkelt gjort ett vinkelband, som han sedan utstyrt med små, rätvinkligna krokar. På Hejnum, Bjärs III har han lyckats något bättre, och på Martebo- och Väskindestenarna kanske han har lyckats allra

¹⁴ Lindqvist, a. a., fig. 11.

¹⁵ Lindqvist, a. a., fig. 13 och fig. 207.

¹⁶ Sådana återfinnas lätt i den i not 8 citerade litteraturen.

¹⁷ Lindqvist, a. a., fig. 5, 6, 7, 30 och 20. Nämnde förf. (Bd I, s. 112) talar här beträffande Sanda IV om en starkt stiliserad växtornamentik. Sidobårderna skulle utgöra »ein unzweideutiges Pflanzenmuster» med en sick-sackgående stam och därifrån utskjutande, hakformiga blad. Något rikare finner han denna »ranka» utbildad på Martebo K, Väskinde Björkome I och på Hejnum Bjärs III. Tydligt har Lindqvist låtit förläsa sig av den onekligen en smula kantiga rankan på Hablingbo Havor II, men det torde å andra sidan inte vara svårt att se, att den sistnämnda, trots allt, är av helt annan karaktär. Vi skola återkomma till denna senare. Beträffande de övre svickelfyllnaderna på Sanda IV, som även de tolkas av Lindqvist som eventuell växtornamentik, är det svårare att göra ett ställningstagande. Med vårt sätt att se, skulle det lika väl kunna vara yppigt utstyrda delfiner eller sjöodjur. Men vare sig nu det är det ena eller andra, torde anknytningen till mosaikkonsten även på denna punkt vara fullt klar.

¹⁸ Jfr *D. Levi*, *Antioch mosaic pavements, Antioch-on-the-Orontes*, Princeton Univ. Press 1947, Pl. CXLI.

Fig. 5. Mosaik från Antiokia. Efter Levi. — Mosaik aus Antiochia.

bäst och i varje fall uppnått en viss illusionsverkan. — Huruvida bården på Hablingbo, Havor IV verkligen skall uppfattas som en meander är ovisst. I så fall skulle det vara en mycket enkel sådan. Snarare är det då ett motiv i stil med den övre bården på Burs I, d. v. s. två om varandra i vinkligna bukter böjda band.¹⁹

Av andra motiv kunna vi även betrakta sidobårderna till stenen Hablingbo, Havor I och Burs I, som väl ursprungligen varit en rad av vid sidan av varandra ställda, geometriska blad eller blommor.²⁰ Talrika motsvarigheter till denna bårdtyp finnas bland mosaikerna samt i senromersk metallkonst.²¹

¹⁹ Jfr Lindqvist, a. a., fig. 21.

²⁰ Lindqvist, a. a., fig. 18 och 21. Vid en okulärbesiktning av Hablingbo Havor I visar det sig att åtskilliga av bladen äro bredare lansettformiga än som antytts vid uppmålningen. Ursprungligen torde man sålunda haft en livligare illusion av bladbård vid betraktandet, än vad nu är fallet.

²¹ Som synnerligen näraliggande exempel kunna vi bl. a. nämna bårderna på senromerska karvsnittbronser. Jfr särskilt G. Behrens, Spät-römische Kerbschnittschnallen, Schumacher-Festschrift, Mainz 1930, Taf. 29: B och 31: 6. — Jfr även detta bårdmotivs förekomst på frankiska gravstenar: W. Holmqvist, Kunstprobleme der Merowingerzeit, Stockholm 1939, Taf. XLVIII och XLIX samt utredningen därom i a. a. s. 222 och 259. Rörande motivets förekomst på mosaiker se åtskilliga exempel i D. Levi, a. a. samt Krüger, a. a. Abb 13; Hinks, a. a. Fig. 140 o. s. v.

Fig. 6. Mosaik i museet, Brescia, Italien. Efter Blake. — Mosaik im Museum in Brescia, Italien.

Till slut vilja vi även nämna bårderna på stenarna Lärbro Pavals och Tingstäde XVII.²² De ha på sidorna en rad av starkt stiliserade delfiner eller sjöhästar, vilka med all önskvärd tydlighet förkunna sitt romerska ursprung.²³ En tämligen nära liggande motsvarighet finner man på en av de romerska smyckeskivorna från Thorsberg, där en del av randzonen upptages just av en på detta sätt bildad bård.²⁴ Jfr även fig. 8 och 9.

Övergår man så till ett studium av bildstenarnas övriga dekor finner man nya anknytningar till mosaikkonsten. På stenarna Sanda IV, Martebo K, Bro II, Vallstena, Hablingbo, Havor I och Burs I äro som ett slags svickelfyllnader inplacerade djur- eller människofigurer. Burs I har i detta fall ett slags treuddig stjärna. Man kan knappast underlåta att därvid tänka på de romerska mosaikernas kompositioner, ty på dessa är det en synnerligen vanlig företeelse, att den centrala mittmedaljongen fyller ett fyrkantigt fält, vars hörn äro upptagna av andra kompositioner, stjärnrosetter, palmetter, delfiner el. dyl. På Hablingbo, Havor I ser man just i de två övre hörnen sjöhästliknande djurfigurer av omisskännlig romersk karaktär. Stenen

²² Lindqvist, a. a., fig. 3 och 4.

²³ Jfr Hinks, a. a. P. XXX, Fig. 158. — Blake, Roman mosaics of the second Century in Italy, Memoirs of the Amer. Acad. in Rome, Vol. XIII, 1936, Pl. 46: 3.

²⁴ J. Werner, Die beiden Zierscheiben des Thorsberger Moorfundes, Berlin 1941, Taf. 4.

Fig. 7. Mosaik från Karthago. Efter Hinks. — Mosaik aus Carthago.

från Vallstena har på samma plats två »hästar», men att döma av deras utformning, skulle det lika väl kunna vara två omvandlade delfiner eller sjöodjur. Figureerna i de övre hörnen på Bro II får väl närmast tolkas som något feltecknade delfiner, och samma är eventuellt förhållandet med figureerna på Sanda IV.

Denna tolkning förefaller så mycket trovärdigare som de nedre svicklarna på stenen Martebo K upptagas av typiskt romerska ryttarfigurer. På grund av stenens slitning har upp-målningen endast delvis kunnat genomföras, men man kan dock tydligt urskilja ryttarfiguren, som här synes vara påfallande elegant tecknad, höjande sin lans i ena handen och i den andra hållande en segerkrans. Att nämna särskilda förlagor till en sådan ryttarbild torde vara tämligen obehövt. De återfinnas på romerska mynt och medaljer, gravstenar, mosaiker m. m. i en utsträckning, som knappast lämnar något övrigt att önska.²⁵

På stenen från Vallstena stå två med spjut och sköld beväpnade män på samma platser som ryttarfigurerna på den föregående stenen. Med all rätt skulle detta kunna tolkas som en nordisk kampscen, men med nästan ännu större fördel kan framställningen anses gälla ett motiv från den romerska arenan,

²⁵ Rytterbilden på guldmedaljongen från Mauland, Rogaland, Norge (Lindqvist, a. a., fig. 246) ger ett nära till hands liggande exempel på en germansk efterbildning av en romersk förlaga.

eller, med andra ord, en gladiatorstrid.²⁶ De båtar, som upptaga de nedre partierna av stenarna Väskinde Björkome I och Bro I torde även kunna sammanställas med romerska farkoster, även om att det kan vara svårt att finna lämpliga paralleller.²⁷

Fig. 8. Mosaik från Veji, Italien. Efter Blake.
— Mosaik aus Veji, Italien.

Endast en av bildstenarna uppvisar ett av allt att döma rent inhemskt motiv, nämligen stenen Hablingbo Havor I.²⁸ Där upptages partiet närmast under virvelrosetten av två mot varandra stående hästar med starkt men väldigt stilerade huvuden. Utan tvivel avser framställningen en hingsthetsning, vilket även de vredgat uppdragna nospartierna synes antyda. Scenen kan jämföras med en liknande framställning på den bekanta

stenen från Häggeby i Uppland, där vardera hästens inpiskare även finns med på bilden.

Här har sålunda den nordiske konstnären i den från främmande håll lånade motivkretsen planterat in något av sitt eget, något av den nordiska verklighet, som på romerskt håll ägde sin

²⁶ Sådana motiv voro ytterligt vanliga i senantik konst, och de förekomma i alla slags material och utföranden. Vi inskränka oss här till att nämna några exempel från mosaikkonsten. Se *Hinks*, a. a., fig. 147, 124. — *Blake*, *Mosaics of the late Empire in Rome and Vicinity*, *Memoirs of the Amer. Acad.*, Vol. XVII, 1940, Pl. 17: 1, 30 och 31. — *P. Gauckler*, *Mosaïques*, *Catal. des Musées et Coll. Archéol. de L'Algérie et de la Tunisie*, *Musée Alaoui*, Paris 1907, Pl. I och IX; *Krüger*, a. a., Abb. 15 o. s. v.

²⁷ Anordningen i båtarnas mitt skulle man sålunda gärna vilja tolka som ett soltält, och sådana voro knappast behövliga på våra breddgrader. I senantik konst ser man däremot ofta båtarna utrustade med dylika tält. Vi önska emellertid inte pressa vår framställning på denna punkt, ty onekligen tala starka skäl för att Lindqvists utredning i detta fall (a. a. bd. I, s. 62 f.) erbjuder en lika god, kanske bättre förklaring.

²⁸ *Lindqvist*, a. a., fig. 18.

Fig. 9. Mosaik från Halikarnassos. Efter Hinks. — Mosaik aus Halikarnassos.

motsvarighet i gladiatorspele. Kanske får man även däri se en första antydning om en begynnande frigörelse från de främmande förlagorna. Redan under den närmast följande utvecklingen hade den nordiska bildkonsten hunnit långt på vägen mot en egen stil. Vi syfta därvid närmast på de i pressbleck utförda figurframställningarna på Vendeltidens hjälmar m. m.

Vi skola till slut betrakta ännu en bildsten, vilken spelat en framträdande roll i den stilanalytiska debatten, nämligen Hablingbo Havor II.²⁹ Dess centrala parti upptages av ett öglekors inom ett medaljongfält — och på vardera sidan löper en bred, lodrät bård, komponerad enligt ett löpande-hundschemat men med spetsarna eller vågkammarna utlöpande i djurhuvuden. Upptill är en tvärgående, mager ranka, vars ena sidoskott slutar i ett djurhuvud och med två trebladiga utfyllnadsornament. Under medaljongfältet äro två mot varandra stående, starkt stiliserade delfiner.

Det möter inga svårigheter att finna medaljongfält med öglekors på de romerska och gammalkristna mosaikerna.³⁰ Detta

²⁹ Lindqvist, a. a., fig. 23 och 26, s. 112 f. — Se även den livliga debatt som utspunnit sig om bl. a. denna bildsten mellan Lindqvist och Åberg. — N. Åberg, Nordiska kompositionsformer i Stil-II, Fornvännen 1946, s. 11 f. — Dens., Uppsala högars datering, Fornvännen 1947, s. 257 f. — S. Lindqvist, Uppsala högars datering, Fornvännen 1949, s. 33 f.

³⁰ Jfr utredningen om detta motiv hos W. Holmqvist, Kunstprobleme der Merowingerzeit, Stockholm 1939, s. 51. — För öglekors på senantika mosaiker, se bl. a. Hinks, a. a., fig. 151. — Biebel, a. a., Pl. LXII: b m. fl. — Notizie degli scavi di Antichità 1941, s. 73, fig. 2, s. 74, fig. s. 3, s. 75, fig. 4. — Jfr även de av Lindqvist nämnda exemplen från nordiska metallarbeten.

och liknande motiv äro ständigt återkommande i den geometriska medelhavsstilen och synas uppleva en högkonjunktur under 400- och 500-talen (fig. 6). Även de båda delfinerna torde vara lätta att placera ifråga om ursprunget, men vanskligare synes det vara beträffande bårdmotiven (fig. 7).³¹ Lindqvist sammanställer sidobårdernas mönster med dekorationen hos vissa gotländska och öländska silverspännen, vilkas huvudplattor äro omgivna av en djurhuvudfris. Djurhuvudena äro där inplacerade på långa, böjda halsar enligt ett schema, som livligt erinrar om »löpande hund», och otvivelaktigt synes även ett sådant motiv ha legat till grund för kompositionen.³² Man skulle sålunda vara böjd att acceptera detta av Lindqvist förespråkade samband liksom även sambandet med motsvarande material i Ungern. Men man frågar sig fortfarande, om denna zoomorfisering av det geometriska motivet ägt rum på germanskt område — nordiskt eller ungerskt. Betecknar zoomorfiseringen en första frigörelse ifrån den geometriska stilens förlagor, som Lindqvist synes mena, eller rör det sig även i detta fall om ett direkt lån? Allt tyder på, att det senare är fallet.

På Delos har man nämligen påträffat en praktfull mosaik, som har just en sådan zoomorfiserad bård i löpande-hund-schemat, och motivet är alltför sällsynt för att det inte skulle nämnas i detta sammanhang (fig. 10).³³ Mosaiken tillhör peristylen i Maison des Dauphins och består inom en fyrkantig inramning av en dominerande mittmedaljong. I svicklarna ser man delfinpar med stående ryttare. Mittmedaljongen har ett flertal cirkelbårder, bl. a. 2 löpande-hund-, en meander-, en pärlstav-, en girlandbård och i mitten en bladrosett. Den mest iögonfallande cirkelbården är emellertid den löpande-hundbård, vars toppar sluta i omväxlande lejon- och fågelhuvuden. Som en märklig omständighet kan man konstatera, att såväl lejon- som fågelhuvudena synas vara utrustade med horn, man

³¹ En utmärkt mosaikparallell till delfinerna erbjuder två affronterande delfiner hos *Hinks*, a. a., fig. 105.

³² Åberg hyser därvid en annan mening. Jfr ovan i not 29 citerade arbeten.

³³ Se *M. Bulard*, *Peintures murales et mosaïques de Delos*, *Monuments Piot XIV*, Paris 1908, s. 197 f., Pl. XII och XIII.

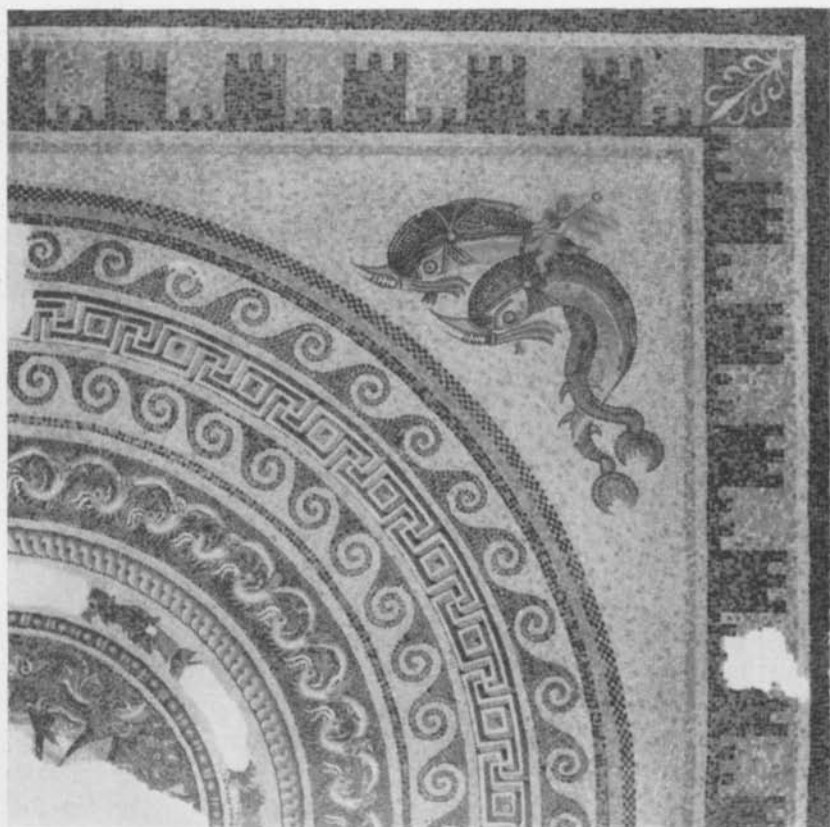

Fig. 10. Mosaik från Delos. Efter Chamonard. — Mosaik von Delos.

och hakflikar, vilket omedelbart leder tanken till bl. a. Habblingbostenen med dess långa nacktofsar och nedåtsvängda underkäkar, eller fågelhuvudenas nacktofsar på silverspännet från Gräsgård på Öland.³⁴

Med skäl kan man fråga sig, om man inte här helt enkelt står inför en av de ornamentala prototyperna till dekoren såväl på Habblingbostenen som till djurhuvudfriserna på de nämnda nordiska spännena jämte deras ungerska motsvarigheter. Frågan skulle oreserverat kunna besvaras jakande, om det nu inte tyvärr måste konstateras, att mosaiken i Maison des Dauphins

³⁴ Gräsgårdspännet avbildat hos N. Åberg, Den nordiska folkvandringstidens kronologi, Stockholm 1924, fig. 115.

sannolikt inte kan vara yngre än från tiden omkring 100 f. Kr. År 88 f. Kr. ödelades nämligen Delos av Mitradates, och 69 f. Kr. fullbordades förstörelsen genom sjörövares härjningar.³⁵ Även om man nu trots allt kan räkna med en svag möjlighet, att mosaiken tillkommit senare, får man dock tills vidare finna sig i att acceptera de angivna data. Av kronologiska skäl synes det därför vara svårt att i detta fall erhålla någon mera direkt kontakt. Därmed äro emellertid inte alla möjligheter uttömda. Redan detta, att en djurhuvudbård av detta slag existerar inom medelhavskonsten, är ju ett synnerligen positivt och värdefullt konstaterande. Med säkerhet kan man även räkna med, att det ej varit någon engångsföreteelse. I synnerhet mosaikkonsten bevarade genom tiderna många konservativa drag, och ingenting hindrar sålunda, att nya upptäckter skola skänka oss flera och senare bårdmotiv av samma slag. Inte minst vinner en sådan tanke stöd av det förhållandet, att ett mycket närbesläktat motiv, nämligen djurhuvudranken, finnes rikt belagd under romersk tid och senare.³⁶ Kejsar Trajanus Tropaeum i Adamklissi ger oss ett utmärkt exempel därpå liksom djurhuvudbårderna på ett stort antal senantika stoffer.³⁷ Genom detta material ha vi sålunda en brygga, som leder över från Maison des Dauphins till våra gotländska bildstenar, och vi stanna trots allt inför övertygelsen, att ett starkt, låt vara indirekt samband existerar mellan dessa båda poler. Som djurhuvudranka uppträder för övrigt den tvärgående bården på Hablingbostenen, och denna ranka är av en mager och kantig sort, som är talrikt företrädd på de romerska mosaikerna.

Vi ha därmed hunnit till slutet av vår exempelsamling. Tydligare än vad hittills skett hoppas vi därmed ha kunnat åskådliggöra hur fast förankrad denna äldsta bildstensgrupp varit i romersk och senantik konsttradition. Vi ha lärt känna dess ornamentik som ett typiskt barn av sin tid, då den döende romerska kulturen men även dess livaktiga kristna arvtagare öppnade

³⁵ Jfr *J. Chamonard*, *Les mosaïques de la maison des Masques*, *Exploration Archéol. de Delos* 14, Paris 1933, s. 7 f.

³⁶ Se härtill framför allt *W. Holmqvist*, *Den romanska djurväxtgroteskens föregångare*, *Fornvännen* 1942, s. 175 f.

³⁷ Jfr *Holmqvist*, a. a., fig. 5 och 6.

förlåten till sina rika skattkammare för häpna germanskaror. Men man blir samtidigt starkt medveten om det stora avståndet ej blott i geografisk mening utan kanske framför allt ifråga om kultur. Den nordiske konsthantverkaren har här för första gången börjat tillägna sig ett nytt konstnärligt språk, det monumentalala, och med all sin tekniska skicklighet i annat material har han stått famlande och hjälplös. Där medelhavskonstnären med ferm rutin drog upp sina meandermönster, fick hans nordiske yrkesbroder stava och lägga ihop och foga den ena vinkel-linjen till den andra. Där den ene skapade en geometriskt full-ändad virvelmedaljong, där vändades den andre inför samma uppgift och lämnade blott en antydning om lösningen. Men just däri ligger trots allt även en del av tjusningen hos dessa monument. Som minnen, vittnande såväl om sambandet som om skillnaden mellan nordisk kultur och medelhavskultur äro de väl-taligare än allt annat.

Men hur skall man förstå denna plötsligt uppdykande sed att resa monumentalt dekorerade minnesstenar på Gotland? På det svenska fastlandet äro tendenserna i denna riktning ytterst obetydliga, och inom de nordiska grannländerna om möjligt ännu svagare. Inte ens på den germanska kontinenten kan man uppleta något passande jämförelsematerial av något så när samtidig art. Lindqvist framlägger det antagandet, att denna äldre grupp av bildstenar skulle vara tillverkad av hantverkare, »die anderswo, innerhalb des Herrschaftsgebietes der römischen Kultur, ihre Ausbildung erfahren haben müssen. Höchstwahrscheinlich haben derjenige oder diejenigen, die die grossen Grabmäler auf Gotland introduzierten, schon vorher in südlicheren Gegenden ähnliche Monumente für andere Besteller ausführen müssen».³⁸

Mot bakgrunden av det föregående är det emellertid svårt att föreställa sig, att någon på sydligare ort utbildad kraft skulle ha utfört dessa gotländska arbeten. Såsom i hög grad osannolikt får man väl anse, att det varit fråga om nyinflyttade mästare. Den utomordentligt höga nivå, på vilken stenkunsten stod inom det romerska rikets gränser, skulle i annat fall på ett helt annat och otvetydigare sätt ha återspeglats på de gotländska monu-

³⁸ Lindqvist, a. a. I, s. 130 f.

menten. Ja, man får väl även anse det osannolikt, att dessa senare skulle vara utförda av gotländska konstnärer, som utbildats vid någon kontinental verkstad. Ty man borde väl därvid fordra, att de åtminstone i någon mån tillägnat sig de allra vanligaste konstnärliga motiven. Ingen av de nämnda förklaringarna är på något sätt tillfredsställande, och det hjälper knappast att hänvisa till inspirationskällor av mera enkel beskaffenhet, s. k. Totenbretter o. dyl.³⁹ Dels anknyter man nämligen därvid till ett tämligen okänt föremålsbestånd, och dels torde väl sådan andra eller tredje klassens konst knappast ha verkat i högre grad inspirerande.

När man trots detta måste konstatera att en uppenbar senantik inspiration föreligger, måste förklaringen vara en annan.

Den naturligaste lösningen synes, i varje fall tills vidare, vara, att de gotländska konstnärerna själva på främmande ort insupit intryck och erhållit impulser för sin egen verksamhet. De ha med egna ögon sett romersk arkitektur, gravminnesvårdar och liknande monument, och de ha fulla av beundran vandrat på mosaikbelagda golv, sett väggmålningar och bonader o. s. v. Med dylika rika intryck av senantik geometrisk stil och figurkonst ha de återvänt till hemlandet och i mån av förmåga sökt omsätta en del av sina lärdomar. Emot en sådan bakgrund ter sig såväl införandet av en ny monumental konstform som de missuppfattningar, vilka vidlåda denna, som helt naturliga företeelser.

Vi skola inte här ge oss i kast med uppgiften att söka inordna denna tolkning av den äldsta bildstensgruppen i något historiskt perspektiv, hur omtyckta dylika spekulationer än synas vara. Det torde vara tillräckligt att härvid hänvisa till den livliga debatten om guldströmmen till Gotland under folkvandringstid. Åtskilliga teorier ha i denna debatt liksom beträffande den s. k. katastrofteorien sett dagen, flera av dem av en betydande historisk räckvidd. Vår egen undersökning har inte gjort det möjligt att här varken välja eller vraka utom möjligen på en enda men betydelsefull punkt. Forskningen synes nämligen vara helt enig om, att de förutsättningar, som skulle ha gjort ett konstnärligt

³⁹ *Lindqvist*, a. a. I, s. 131.

utbyte av ovan skisserade art möjligt, även i rikt mått voro för handen.

Några nya uppslag till förmån för en exaktare datering har vår studie ej kunnat lämna. I detta fall får man fortfarande principiellt stödja sig på de av Lindqvist framdragna argumenten. Vi ha ej heller kunnat utpeka den färdeväg, som dessa »vandrande gesäller» skulle ha tagit, om det varit åt sydost, åt sydväst eller åt söder. Våra aspirationer ha endast gått ut på att i någon ringa mån belysa omplanteringen av en högre konst i en primitiv miljö.

Det synes vara uppenbart, att importerade föremål därvid inte ha spelat någon roll av mera framträdande art. Uteslutet torde även vara, att främmande konstnärer blivit införskrivna. Allt tyder på, att det nya grundar sig på självsyn, och att monumenten skapats som ett fritt återgivande av växlande synintryck. Därav torde det väl även komma sig, att man på bildstenarna finner sammanställningar av geometriska mönster med gladiatorscener, båtar etc., vilket knappast torde ha varit vanligt på romerskt område. Därav skulle man väl även till slut kunna förklara, varför man inte kan peka på några romerska gravstenar eller liknande monument som prototyper till de gotländska bildstenarna, och våra i det föregående gjorda sammanställningar med mosaiker framstå fullt berättigade. Den äldsta bildstensgruppens relativt stora uniformitet torde väl snarast få tillskrivas inflytandet från en tonangivande gotländsk mästare.

Det kan möjligen förefalla som om dessa bildstenar skulle kunna ge uppslag till allehanda religionshistoriska och mytologiska betraktelser, och så har även gjorts. Det framlagda jämförelsematerialet reser dock en bestämd varning på denna punkt. Att sålunda tolka den vanligt förekommande virvelrosetten som ett slags solsymbol torde få betraktas som en djärv spekulation. Lika vanskligt bör det vara att uppfatta båtar på Bro- och Väskindestenarna som dödsskepp. Gör man detta, borde konsekvensen fordra, att man i ryttarfigurerna på Martebostenen såge Odengestalter o. s. v. Att påvisa några vetenskapliga grunder för antaganden av denna art torde för närvarande vara omöjligt.

ZUSAMMENFASSUNG

Wilhelm Holmqvist: Die ältesten Bildsteine Gotlands und ihr Motivkreis.

Beim Studium der ältesten gotländischen Bildsteine ist ein Vergleich vor allem mit den römischen und früh-christlichen Mosaiken sehr fruchtbar. Die Wirbelrosetten erweisen sich dabei als aus Dreiecksfeldern aufgebaut, was besonders auf einem der Bildsteine von Bro hervortritt, und dieser Zug ist auch für die Wirbelrosetten der Mosaik durchgehend charakteristisch. Die Mäander-, laufender Hund- und Delphinborten etc. der Bildsteine haben ebenfalls gute Analogien bei den Mosaiken, wie auch die Zwickelfüllungsmotive in Form von Delphinen, Seepferden und ähnlichem. Es ist weiterhin nicht schwer, Parallelen zu den Reiterfiguren des Martebosteines oder zu den Kriegern des Steines von Vallstena zu finden. Sie sind alle römisch inspiriert. Dass die Bildsteine von einheimischen Meistern gemacht worden sind, geht u. a. daraus hervor, dass viele Motive falsch verstanden und plump ausgeführt worden sind.

Dass auch die bekannte Tierkopfranke auf dem Bildstein von Havor im Ksp. Hablingbo auf spätantike Vorbilder zurückgehen dürfte, geht u. a. daraus hervor, dass ähnliche Ranken auf einem Mosaik von Delos vorkommen und dass Tierkopfranken u. a. auf spätantiken Stoffen durchaus nicht ungewöhnlich sind.